

**ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ
В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ КРАЇНИ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Розглядаються проблемні питання фінансування культури в Україні. Показаний негативний вплив недостатнього фінансування культури на її розвиток. Доводиться невідповідність такого ставлення до культури міжнародним зобов'язанням України щодо збереження національної культури як спільного надбання людства

Ключові слова: культура, культурні права, фінансування культури, соціальні нормативи, базова мережа закладів культури, скорочення соціокультурних об'єктів

Ю. Л. Юринець

Проблемы финансирования культуры в Украине в контексте международных обязательств страны: административно-правовой аспект

Рассматриваются проблемные вопросы финансирования культуры в Украине. Показано отрицательное влияние недостаточного финансирования культуры на ее развитие. Доказывается несоответствие такого отношения к культуре международным обязательствам Украины относительно сохранения национальной культуры как общего достояния человечества.

Ключевые слова: культура, культурные права, финансирование культуры, социальные нормативы, базовая сеть учреждений культуры, сокращение социокультурных объектов.

J. Yurinetz

Culture funding problems in Ukraine in the context of the country's international commitments: the administrative and legal aspects

Considered problematic issues of financing culture in Ukraine. The negative impact of insufficient funding of culture in its development. We prove the inconsistency of such an attitude to the culture of Ukraine's international obligations regarding the preservation of the national culture as the common heritage of mankind.

Key words: culture, cultural rights, cultural funding, social norms, the core network of cultural institutions, the reduction of social and cultural objects.

Постановка проблеми та її актуальність. У Резолюції (95) 38 «Про стратегію Ради Європи в галузі культури» зазначається, що Комітет Міністрів Ради Європи (РЄ) визнає, що захист і сприяння спільним цінностям народів і націй Європи та визнання й охорона їх різноманітності є суттєвими для зміцнення демократії, соціального єднання і дотримання прав людини. Л. Л. Максим'як звертає увагу на позитивну роль європейського державного управління сферою культури і наголошує на ролі державного забезпечення економічної підтримки сфери культури

в європейських країнах, що відображають тенденції багатоканального бюджетного фінансування та державного стимулювання щодо залучення позабюджетних коштів на розвиток культури [1].

Отже, вивчення питань фінансування культури в контексті європейських практик є актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. В окремих публікаціях українських авторів аналізуються різноманітні аспекти фінансування української культури у різні періоди існування Української

держави [2-5 та ін.]. Однак ці роботи не надають цілісного уявлення про проблематику фінансування культури в Україні та наслідки такого фінансування чи нефінансування. Окремі питання цієї проблематики розглядалися автором [6, 7].

Метою статті є вивчення проблем фінансування культури в Україні в контексті міжнародних зобов'язань країни та з'ясування наслідків такого фінансування чи нефінансування.

Виклад основного матеріалу. У країнах Європейського Союзу (ЄС) роль культури усвідомлюється все більш рельєфно. Наприклад, «батько ЄС» Ж. Монне визнав помилковим той факт, що під час створення ЄС величезна увага акцентувалася лише на політичних, економічних та юридичних складових процесу інтеграції. Озираючись назад, Ж. Монне сказав, що, «якби ми мали зробити все це знову, ми почали б з культури» (цит. за [8, с. 3]). Як зазначає російська дослідниця К. Є. Беляєва [8, с. 8], на сучасному етапі європейського будівництва культури надається першорядне значення, а визнання пріоритетної ролі культури стало основоположним для проведення соціальної, економічної, дипломатичної політики і політики безпеки ЄС.

Як зазначається у монографії [9], європейське право невіддільне від європейської культури. Культура є процесом творення цінностей, що закладає фундамент цивілізованого суспільного устрою. У цьому аспекті визначальними є ціннісні орієнтації та завдання різних народів, котрі, в разі їхньої схожості чи єдності, здатні сформувавши єдину європейську культуру. Мистецтво як виявлення культури при всій багатоманітності своїх проявів є, по суті, живим процесом творення цінностей. Євроінтегруючись, держави як представники інтересів відповідних культур, з одного боку, свідомо чи несвідомо прагнуть зберегти визначальну для себе ідентичність, а з іншого – впливати на формування певної «єдиної» чи «спільної» європейської культури [9, с. 66]. Дослідження інтеграційних процесів в рамках ЄС, у тому числі в галузі права, показали, що найважливішою передумовою їхнього успіху є культурна спільність країн, що входять в ЄС [10, гл. 2]. У згаданій вище Резолюції (95) 38 зазначається, що Комітет Міністрів РЄ усвідомлює, що культура та інтелектуали робили протягом тяжких часів диктатури і тоталітаризму для

захисту особистих свобод і утримування країн Центральної та Східної Європи в колі європейського культурного співтовариства.

У багатьох міжнародних документах міститься вимога та/або рекомендація створити певні державні органи у тій чи іншій сфері забезпечення культурних прав. Так, у Рекомендації від 06.08.1982 р. № 119 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури передбачається, що Конференція, усвідомлюючи значення, якого набуває культура як чинник, що сприяє інтеграції та орієнтації спільної соціальної політики; вважаючи, що завдання та обов'язки урядових органів, які відповідають за планування, управління й фінансування культурної діяльності, мають становити частину політичних рішень, і відзначаючи, що 75 % держав-членів ЮНЕСКО мають окреме міністерство чи центральний орган, що займається проблемами культури, рекомендує державам-членам, які ще не зробили цього: з урахуванням їхніх фінансових можливостей створити, належно оформити і спланувати структуру органів, відповідальних за питання культури, визначити їхні завдання й функції.

В Резолюції Наради міністрів культури в рамках Ради ЄС від 02.04.1998 р. по використанню культурної політики в цілях розвитку визначені, зокрема, цілі [11]:

– сприяти розвитку культурного та мовного різноманіття в рамках інформаційного суспільства для його подальшого вдосконалення, для чого, зокрема, розглядати можливість фінансування громадського радіо і телебачення;

– надати для розвитку культури додаткові людські та фінансові ресурси, для чого, зокрема, підтримувати і збільшувати інвестиції в розвиток культури на національному рівні, а також виділяти, де це можливо, певний відсоток урядового бюджету на ці цілі відповідно до загальних завдань, пріоритетів і програм розвитку; застосовувати податкові пільги для культурної діяльності, щоб залучати приватні інвестиції в розвиток культури, і розробити механізми додаткового фінансування, такі як громадські фонди і комерційні проекти в установах культури, туризмі і спорті.

Отже, ЄС приділяє велику увагу належному фінансуванню сфери культури.

У цьому сенсі діяльність української держави щодо фінансової та матеріально-технічної підтримки української культури завжди була явно недостатньою. Українська національна культура значно втратила свої позиції навіть порівняно із радянським періодом. На початку 90-х рр. Україна отримала у спадок від колишнього СРСР досить розвинуту і розгалужену на той час мережу закладів, організацій, підприємств культури та мистецтва. Однак у наступні роки відбувалося необґрунтоване згортання мережі соціокультурних об'єктів [5, с. 64].

Зокрема, при прийнятті Основ законодавства України про культуру (далі – «Основи...»), втратили чинність на підставі Закону України (ЗУ) від 14.12.2010 р. № 2778-VI) була зроблена спроба гарантувати належне фінансування та матеріально-технічну підтримку культури шляхом законодавчого запровадження нормативного методу. Так, згідно ст. 23 «Основи...», фінансування культури здійснюється на нормативній основі за рахунок республіканського і місцевих бюджетів, а також коштів підприємств, організацій, громадських об'єднань та інших джерел. Держава гарантує необхідні асигнування на розвиток культури в розмірі не менше 8 % від національного доходу України.

Однак цей норматив ніколи не дотримувався, а подекуди вказані норми зупинялися іншими законами. О. А. Дуленко [2, с. 110], І. П. Дубок [5, с. 64] наводять дані, що у період 1993-1998 рр. відбувся спад бюджетного фінансування культури. Наступний період (1999-2004 рр.) характеризувався помітними покращеннями. Однак зазначені покращення мали номінальний характер, які нівелювала інфляція [2, с. 110; 5, с. 64]. До того ж зростання видатків на культуру було меншим, ніж зростання ВВП та доходної частини держбюджету, тож у відсотковому вираженні частка витрат на культуру майже не зростала. Видатки на культуру в держбюджетах 1991-2004 рр. не перевищували 0,33 % ВВП, склавши до 1% від видатків консолідованого бюджету. У 2005-2013 рр. видатки на культуру не перевищували 0,6 % ВВП, склавши до 1,7 % від загальної суми видатків зведеного бюджету України [5, с. 64]. В. В. Карлова [12] (2003 р.) зазначає, що на сьогодні в державі фінансування видатків на культуру здійснюється за «залишко-

вим принципом», вказує на недостатнє фінансування та неефективне використання бюджетних ресурсів [12, с. 8]. О. А. Задихайло [13] (2006 р.) стверджує, що в умовах сьогодення культурна галузь держави відчула на собі певні проблеми, пов'язані в основному з недостатнім її фінансуванням і неефективним використанням бюджетних ресурсів [13, с. 3].

В офіційному документі – ЗУ «Про концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки» (2005 р.) – визнано, що стала хронічною проблема неадекватного фінансового забезпечення галузі культури; суттєво погіршилася економічна структура видатків місцевих бюджетів на галузь культури. У Національній доповіді [14] (2009 р.) вказано, що найболючішою проблемою у виявленні, збереженні і використанні матеріальних і нематеріальних культурних цінностей, як і раніше, залишається недостатність державного фінансування, зумовлена залишковим принципом фінансування сфери культури. Сьогодні в Україні на культуру виділяються кошти, які становлять менше 2 % від надходжень до загальнодержавного бюджету [14, с. 587]. В іншому офіційному документі – Посланні Президента України від 03.06.2010 р. – визнається, що залишковий принцип розвитку закладів культури, музеїв та бібліотек створює критичну ситуацію в гуманітарній сфері.

Крім того, Законами про Державний бюджет неодноразово зупинялася дія окремих норм «Основи...», ЗУ «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «Про музеї та музейну справу», які надавали соціальні гарантії працівникам культури. В наступному Конституційний Суд України, наприклад, Рішеннями від 09.07.07 р. № 6-рп/2007, від 22.05.08 р. № 10-рп/2008, неодноразово скасовував такі зупинення, що свідчить про неодноразові порушення законодавства з боку Верховної Ради України (ВРУ), а також і суб'єкта законодавчої ініціативи у цій сфері – Кабінету Міністрів України.

Натомість, попри зазначені визнання і констатації, при прийнятті ЗУ «Про культуру» законодавець взагалі відмовився від встановлення нормативу фінансування. Тобто від невиконання нормативу фінансування культури де-факто законодавець створив для влади можливість не виконувати ці нормативи де-юре, що критично

оцінювалося автором у її статті [6]. Зокрема, зазначалося, що можна по-різному ставитися до реального виконання зазначеної норми ст. 23 «Основ...», але у будь-якому випадку це був певний орієнтир, невиконання якого створювало для Держави певні незручності. Невипадково дія цієї норми періодично зупинялася. За умови її остаточного виключення культуру приречена на «залишковий принцип» фінансування.

Абсолютно очевидно, що позбавлення державних гарантій фінансування може негативно вплинути на реалізацію прав громадян в сфері культури. Разом з тим, згідно ст. 22 Конституції України, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Отже, виключення із законодавства держав-

них гарантій фінансування культури було, на нашу думку, неприйнятним.

Як зазначає канд. економ. наук В. Бабенко [3], у наступні 2011-2015 рр. реальні витрати на культуру продовжували скорочуватися. Фінансування культури і мистецтв за рахунок державного та місцевих бюджетів у номінальних показниках протягом останніх років залишалося практично незмінним (мал. 1). Є всі підстави стверджувати, що у 2015 р. воно навіть зменшиться. З урахуванням 100%-ої інфляції протягом останніх 5 років реальне бюджетне фінансування культури і мистецтв в Україні знизилося вдвічі [3].

Мал. 1. Видатки зведеного бюджету України на культуру і мистецтво

Із недостатнім фінансуванням культури та/або його прямим зменшенням В. Бабенко [3] пов'язує зменшення кількості соціокультурних об'єктів. Зокрема, він зазначає, що проектом закону про Державний бюджет України на 2016 рік знову зберігається норма про фінансування культурно-мистецьких програм і проектів в межах наявних ресурсів місцевих бюджетів. Для закладів, підприємств, організацій культури це означає продовження їхньої ліквідації.

Варто зазначити, що кількість соціокультурних об'єктів в Україні зменшується регулярно. Так, у табл. 1 наведена динаміка зменшення соціокультурних об'єктів у 1990-2009 рр. [7, 15], а у таблиці 2 – у 2011-2015 рр. [3]. Так, ВРУ неодноразово приймала Постанови щодо заборон на згортання мережі об'єктів культури [7]. Однак ці норми законодавства ігнорувалися, зокрема, і органами місцевого самоврядування, які приймали рішення про закриття і перепрофілювання таких об'єктів.

Таблиця 1

Динаміка зменшення соціокультурних об'єктів у 1990-2009 рр. [7, 15]

	Кількість масових універсальних бібліотек, тис.	Бібліотечний фонд, млн. примірників	Кількість демонстраторів кіно/відео/фільмів, тис	Кількість відвідувань кіносеансів за рік, млн.	Кількість закладів культури клубного типу, тис.	Кількість місць в них, млн.
1990	25,6	419	27,2	552	25,1	6,5
1991	25,3	410	25,0	416	24,7	6,4
1992	25,3	401	22,3	211	23,9	6,2
1993	24,4	388	20,5	127	23,5	6,0
1994	24,2	379	17,9	56	23,3	6,0
1995	23,8	370	16,1	36	23,0	5,9
1996	23,3	364	13,3	14	22,4	5,9
1997	21,5	356	10,8	7	21,5	5,6
1998	21,1	350	9,0	5	20,9	5,5
1999	20,9	347	7,8	5	20,7	5,5
2000	20,7	343	6,9	6	20,4	5,4
2001	20,4	338	6,0	7	20,2	5,3
2002	20,4	339	5,3	9	19,9	5,2
2003	20,3	336	4,1	10	19,6	5,1
2004	20,0	333	3,6	10	19,4	5,1
2005	19,8	330	3,3	10	19,1	5,0
2006	19,8	324	3,2	12	19,0	4,9
2007	20,8	345	3,0	18	18,9	4,8
2008	20,6	352	2,4	11	18,8	4,8
2009	20,1	338	2,2	11	18,7	4,8
2010	19,5	326	Дані не наводяться		18,6	4,7
2011	19,3	318			18,5	4,7
2012	19,2	315			18,5	4,7
2013	19,1	311			18,5	4,7

Таблиця 2

Динаміка зменшення соціокультурних об'єктів у 2011-2015 рр. [3]

Кількість закладів культури і мистецтв в Україні* (на початок року)					
	2011	2012	2013	2014	2015
Бібліотеки	18 600	18 500	18 400	18 300	16 889
Клубні заклади	17 900	17 900	17 800	17 800	16 823
Демонстратори фільмів	2 100	2 100	1 600	1 500	1 251
Школи естетичного виховання	1 399	1 398	1 397	1 395	1 307
Музеї	511	531	553	568	543
Театри	128	121	121	122	113
Концертні організації	76	75	78	76	73

* - без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини зони проведення АТО

Варто зазначити, що бажання українських прихильників розвитку української культури за рахунок державного бюджету не є екзотичним щодо бюджетної підтримки культури у Європі. Так, В. В. Панченко [4] повідомляє, що бюджетне фінансування сфери культури європейських держав залишається однією з головних форм підтримки галузі. Пряме фінансування організацій культури здійснюється у всіх країнах [4, с. 141-142]. Видатки на ці потреби в бюджетах країн становлять від 0,5 до 4,8 % [4, с. 141], що у багатьох випадках більше, ніж в Україні, а з урахуванням значно більших розмірів бюджетів цих країн в абсолютних розмірах фінансування культури в країнах Європи значно більше, ніж в українських реаліях [2, с. 111]. Навіть у Великобританії, де, як вважається, має місце найменша підтримка культури державою [4, с. 142], участь держави в діяльності організацій культури цієї складає від 30 % до 80 %, а в середньому – 40-50 % річного бюджету організацій культури [4, с. 142]. На важливість врахування досвіду європейських країн у державному фінансуванні культури та залученні небюджетних коштів звертає увагу і Л. Л. Максим'як [1].

Необхідно також врахувати, що принципи культурної політики ЄС також передбачають гарантії державного фінансування культури. Так, як вказано вище, у Резолюції ЄС від 02.04.1998 р. [11] передбачається необхідність підтримувати і збільшувати інвестиції в розвиток культури на національному рівні, а також виділяти, де це можливо, **певний відсоток урядового бюджету** на ці цілі відповідно до загальних завдань, пріоритетів і програм розвитку. Тобто, коли у ст. 23 «Основ...» передбачався такий **«певний відсоток»**, то це вже тоді відповідало європейським стандартам фінансування культури, а відмова від таких гарантій є певним відходом назад від таких стандартів.

Необхідно також підкреслити, що якщо Україна, визнавши національну культуру частиною світової (Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини) та європейської (Європейська культурна конвенція 1954 р.) культури і взявши зобов'язання дбати про неї, не робить цього, то це є порушенням і міжнародних

зобов'язань країни. Так, у всесвітній Конвенції передбачено, що Держави – сторони цієї Конвенції... прагнуть в умовах, властивих кожній країні: d) вживати відповідних... фінансових заходів щодо виявлення, охорони, збереження, популяризації й відновлення цієї спадщини... У Європейській Конвенції зазначено, що кожна Сторона вживає заходів, спрямованих на охорону й заохочення розмаїття форм культурного самовираження на своїй території (ч. 1 ст. 6), зокрема, це заходи, спрямовані на надання державної фінансової допомоги (ч. 2 ст. 6). У Рекомендації від 06.08.1982 р. № 24 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури визнано за доцільне збільшити бюджетні асигнування на проведення культурних заходів. У Конвенції про охорону архітектурної спадщини Європи Сторони зобов'язалися: забезпечити, щоб державні органи надавали фінансову допомогу для підтримання в належному стані та реставрації архітектурної спадщини, що знаходиться на їхній території, відповідно до національної, регіональної та місцевої компетенції та в межах наявних коштів.

При цьому не можна визнати виправданою позицію влади щодо відсутності коштів в Україні. Так, у 2011 р. тодішній президент В. Ф. Янукович визнавав розкрадання на тендерах близько \$ 7 млрд. на рік [16], що близько 56 млрд. грн. по тодішньому курсу. На фоні фактичних витрат на культуру 6,6 млрд. грн. у 2011 р. (див. мал. 1) за рахунок вкрадених на тендерах грошей можна було б збільшити видатки на культуру більш ніж у 8 разів. Вже у постмайданний період тодішній Прем'єр-Міністр України А. П. Яценюк заявляв, що втрати від прямої корупції і неефективного управління в сфері державних закупівель становили 50 млрд. грн. щорічно [17]. Отже, гроші на культуру не плануються, тому що по цій статті витрат їх важче вкрасти, ніж на державних закупівлях.

Не відповідає європейським стандартам імперативна вимога ч. 2 ст. 26 ЗУ «Про культуру» щодо фінансування приватних закладів культури виключно їх засновниками. На Заході прийнята багатоканальна система фінансування закладів культури, у тому числі і приватних, за рахунок

як бюджетних, так і приватних коштів [4]. Так, у Швеції будь-який заклад культури, у тому числі недержавний, може отримати державний грант, який покриває до 55 % потреб фінансування, з урахуванням нормативних витрат, затверджених для кожної категорії установ культури (театрів, оркестрів, регіональних музеїв і бібліотек). Особливе значення надається індивідуальним грантам для забезпечення «економічної стабільності» творчості. Для шведської системи грантів характерна спрощена процедура їх надання та повна свобода реципієнтів (організацій або індивідуальних одержувачів) [4, с. 142].

Висновки. Таким чином, європеїзація публічного управління та адміністративного права у сфері культури означає, зокрема, дбайливе ставлення до національної культури та забезпечення належного фінансування, чого в Україні не забезпечується.

Література

1. Максим'як Л. Л. Державне управління у сфері культури: європейський досвід для України: автореф. дис... канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01 / Л. Л. Максим'як. – Львів, 2012. – 20 с.
2. Дуленко О. А. Розрахунок фінансових нормативів бюджетної забезпеченості під час планування видатків на розвиток галузі культури України / О. А. Дуленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Т. 2. – Вип. 1. – С. 108-113.
3. Бабенко В. Фінансування культури в Україні 2016 року / В. Бабенко // Комітет ВРУ з питань культури і духовності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kompkd.rada.gov.ua/kompkd/control/uk/publish/article?art_id=534_25&cat_id=44731
4. Панченко В. В. Досвід державної політики фінансування сфери культури та практики залучення позабюджетних коштів на її розвиток у державах Європи / В. В. Панченко // Економіка та держава: Електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – 2014. – № 5. – С. 141-145. – Режим доступу: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=2791>
5. Дубок І. П. Джерела фінансування сфери культури в Україні та напрями їх розширення / І. П. Дубок // Вісник НАДУ. – 2015. – № 2. – С. 63-70.
6. Белкіна (Юринець) Ю. Хотілося б краще: проект Закону України «Про культуру» № 6469 / Ю. Белкіна // Юридична газета. – 15.06.2010 р. – № 24 (245). – С. 1, 8-9.
7. Юринець Ю. Л. Проблеми забезпечення законності в діяльності суб'єктів владних повноважень в сфері реалізації культурних прав громадян / Ю. Л. Юринець, Л. М. Белкін // Правничий вісник Університету «КРОК». – Вип. 6. – Т. 1. – К., 2010. – С. 108-117.
8. Беляева Е. Е. Культурная интеграция как основная стратегия культурной политики Европейского союза: автореф. дис... канд. культурологии: спец. 24.00.01 / Е. Е. Беляева. – М., 2011. – 25 с.
9. Європейська інтеграція України: політико-правові проблеми / за ред. В. П. Горбатенка: монографія. – К.: Юридична думка, 2005. – 332 с.
10. Право и культура: монографія / В. С. Нерсисянц, Г. И. Муромцев, Г. И. Мальцев и др. – М.: РУДН, 2002. – 423 с.
11. Політика Європейського Союзу в області сохрания культурного наследия / Лекціопедія, Лекція № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lektsiopedia.org/lek-3965.html>
12. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.01 / В. В. Карлова. – К., 2003. – 20 с.
13. Задихайло О. А. Організація управління культурою в Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О. А. Задихайло. – Харків, 2006. – 19 с.
14. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь [Електронний ресурс] / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с. – Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/monografii/nandop1.pdf>
15. Копієвська О. Р. Трансформаційні процеси в культурі сучасної України: моногр. / О. Р. Копієвська. – К.: НАКККіМ, 2014. – 296 с.

16. Названы суммы, которые проходят через госзакупки в Украине / *Контракты* [Электронный ресурс]. – 12.05.2012 г. – Режим доступа: <http://kontrakty.ua/article/47537>

17. Как бюджет на армию: Яценюк шокировал размерами коррупции в госзакупках / *Обозреватель* [Электронный ресурс]. – 23.08.2014 г. – Режим доступа: <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/10785>

References

1. *Maksim'yak L. L.* Derzhavne upravlinnya u sferi kulturi: Evropeyskiy dosvid dlya Ukraini: avtoref. dis... kand. nauk z derzhavnogo upravlinnya: spets. 25.00.01 / L. L. Maksim'yak. – Lviv, 2012. – 20 s.

2. *Dulenko O. A.* Rozrahunok finansovih normativiv byudzhethnoyi zabezpechenosti pid chas planuvannya vidatkiv na rozvitok galuzi kulturi Ukraini / O. A. Dulenko // *Naukoviy visnik Hersonskogo derzhavnogo universitetu. Seriya «Yuridichni nauki»*. – 2014. – Т. 2. – Vip. 1. – S. 108-113.

3. *Babenko V.* Finansuvannya kulturi v Ukraini 2016 roku / V. Babenko // *Komitet VRU z pitan kulturi i duhovnosti [Elektronniy resurs]*. – Rezhim dostupu: http://kompkd.rada.gov.ua/kompkd/control/uk/publish/article?art_id=53425&cat_id=44731

4. *Panchenko V. V.* Dosvid derzhavnogo politiki finansuvannya sferi kulturi ta praktiki zaluchennya pozabyudzhethnih koshtiv na yiyi rozvitok u derzhavah Evropi / V. V. Panchenko // *Ekonomika ta derzhava: Elektronne naukovе fahove vidannya [Elektronniy resurs]*. – 2014. – № 5. – S. 141-145. – Rezhim dostupu: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=2791>

5. *Dubok I. P.* Dzherela finansuvannya sferi kulturi v Ukraini ta napryami yih rozshirennya / I. P. Dubok // *Visnik NADU*. – 2015. – № 2. – S. 63-70.

6. *Belkina (Yurinets) Yu.* Hotilosya b krasche: proekt Zakonu Ukraini «Pro kulturu» № 6469 / Yu. Belkina // *Yuridichna gazeta*. – 15.06.2010 r. – № 24 (245). – S. 1, 8-9.

7. *Yurinets Yu. L.* Problemi zabezpechennya zakonnosti v diyalnosti sub'ektiv vladnih povnovazhen v sferi realizatsiyi kulturnih prav

gromadyan / Yu. L. Yurinets, L. M. Belkin // *Pravnichiy visnik Universitetu «KROK»*. – Vip. 6. – Т. 1. – К., 2010. – S. 108-117.

8. *Belyaeva E. E.* Kulturnaya integratsiya kak osnovnaya strategiya kulturnoy politiki Evropeyskogo soyuza: avtoref. diss... kand. kulturologii: spets. 24.00.01 / E. E. Belyaeva. – M., 2011. – 25 s.

9. *Evropeyska Integratsiya Ukraini: politiko-pravovi problemi / za red. V. P. Gorbatenka: monografiya*. – K.: Yuridichna dumka, 2005. – 332 s.

10. *Pravo i kultura: monografiya / V. S. Nersesyants, G. I. Muromtsev, G. I. Maltsev i dr.* – M.: RUDN, 2002. – 423 s.

11. *Politika Evropeyskogo Soyuzu v oblasti sohraneniya kulturnogo naslediya / Lektsiopediya, Lektsiya № 8 [Elektronniy resurs]*. – Rezhim dostupu: <http://lektsiopedia.org/lek-3965.html>

12. *Karlova V. V.* Derzhavna politika u sferi kulturi: sutnist ta osoblivosti realizatsiyi v suchasnihi umovah: avtoref. dis. ... nauk z derzh. upravlinnya: spets. 25.00.01 / V. V. Karlova. – K., 2003. – 20 s.

13. *Zadihaylo O. A.* Organizatsiya upravlinnya kulturoyu v Ukraini (administrativno-pravoviy aspekt): avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: spets. 12.00.07 / O. A. Zadihaylo. – Harkiv, 2006. – 19 s.

14. *Sotsialno-ekonomichniy stan Ukraini: naslidki dlya narodu ta derzhavi: natsionalna dopovid [Elektronniy resurs] / za zag. red. V. M. Geytsya [ta in.]*. – K.: NVTs NBUV, 2009. – 687 s. – Rezhim dostupu: <http://www.idss.org.ua/monografii/nandop1.pdf>

15. *Kopievska O. R.* Transformatsiyini protsesi v kulturi suchasnoyi Ukraini: monogr. / O. R. Kopievska. – K.: NAKKKIM, 2014. – 296 s.

16. Названы суммы, которые проходят через госзакупки в Украине / *Контракты* [Elektronniy resurs]. – 12.05.2012 g. – Rezhim dostupu: <http://kontrakty.ua/article/47537>

17. Как бюджет на армию: Яценюк шокировал размерами коррумпции в госзакупках / *Обозреватель* [Elektronniy resurs]. – 23.08.2014 g. – Rezhim dostupu: <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/10785>